

Elżbieta Znamierowska-Rakk

Studium Europy Wschodniej

Wydział Orientalistyczny UW

Dwie dekady współtworzenia „Studiów z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”

Dwadzieścia lat współtworzenia „Dziejów” to długi czas wypełniony wieloma zadaniami o różnym charakterze: czysto formalnym, jak np. troska o obieg dokumentacji związanej z każdym numerem, a także o charakterze merytorycznym, jak m.in. wstępna selekcja artykułów. W latach 1992-2004, kiedy redaktorem naczelnym „Studiów” był profesor dr hab. Piotr Łossowski, pełniłam funkcję sekretarza naukowego w Redakcji, w 2005 r. zaś zostałam mianowana zastępcą szefa pisma, którym wówczas kierował profesor dr hab. Marek K. Kamiński.

Początek mojej pracy w redakcji „Studiów” zbiegł się z fundamentalnymi przemianami, jakie dokonywały się po 1989 r. w Polsce i w innych państwach bloku sowieckiego. Upadek systemu komunistycznego i wejście na drogę ku demokracji miały ważny wpływ na życie wewnętrzne Polaków, w tym również na wizerunek i charakter naszego rocznika. Zaznaczyło się to w dwóch aspektach. Po pierwsze, z uwagi na rozpad w 1991 r. Związku Sowieckiego i restytucję pojęcia geopolitycznego „Europa Środkowo-Wschodnia” w dyskursie politycznym i naukowym, narzucała się konieczność zmodyfikowania dotychczasowej nazwy pisma, a zatem zastąpienie tytułu „Studia z Dziejów ZSSR i Europy Środkowej” tytułem „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”. Przyjęcie takiej nazwy oznaczało, że zerwaliśmy z przebrzmiałą już formułą myślenia o państwach bloku wschodniego wraz z ich sowieckim mocodawcą (używaną głównie na Zachodzie) czy z eufemistycznie określanym w propagandzie komunistycznej mianem „bratnich krajów socjalistycznych pod egidą Wielkiego Związku Sowieckiego”. Zmodyfikowany tytuł czasopisma bowiem odąd miał informować, że publikowane w nim materiały będą dotyczyły suwerennych podmiotów państwowych, usytuowanych w makroregionie środkowego wschodu Europy i Rosji, ale traktowanej nie jako suweren wobec tych państw, choć wielorako z nimi powiązanej, lecz jako państwo odrębne, niezależnie od tego, że kraje Europy Środkowo-Wschodniej w przeszłości, w mniejszym lub

większym zakresie, były czasowo pozbawione niepodległości, a po II wojnie światowej zostały podporządkowane Związkowi Sowieckiemu, którego istnienie w latach 1917/1922-1991 stanowi jeden z okresów w dziejach Rosji.

Druga niebagatelna zmiana odnosiła się do procedury wydawniczej naszego rocznika i polegała na rozstaniu się z Ossolineum – dotychczasowym wydawcą, funkcjonującym we Wrocławiu. Choć trzeba przyznać, że długoletnia współpraca z tą oficjalną oficyną Polskiej Akademii Nauk (PAN) była nader profesjonalna, to jednak jej działalność, w dobie zaistniałej transformacji ustrojowej, poczęła się ogniskować głównie na realizacji przedsięwzięć komercyjnych. Skutkowało to coraz większymi opóźnieniami procesu wydawniczego, a w efekcie – zachwianiem płynności ukazywania się naszego pisma na rynku. W tym stanie rzeczy Redakcja od 1994 r. zdecydowała się na podjęcie współpracy z warszawskim wydawnictwem Semper, którego priorytetem było (i jest nadal) wydawanie druków zwartych i periodyków o charakterze *stricte* naukowym. Decyzja ta okazała się trafna, ponieważ nasze pismo znów wychodziło regularnie i wkrótce znalazło się we wszystkich najważniejszych księżnicach polskich i niektórych zagranicznych. Ponadto w konsekwencji prężnego marketingu ze strony kierownictwa Semper nakład „Studiów” znacząco wzrósł.

Postkomunistyczna koniunktura polityczna, jaka nastąpiła po 1991 r., stworzyła pomyślne warunki dla nowego etapu rozwoju naszego periodyku. Z perspektywy ćwierćwiecza generalnie można stwierdzić, że etap ten charakteryzowało połączenie atrakcyjności treści z solidnością warsztatową, co gwarantowało wysoki poziom merytoryczny publikowanych materiałów. Przede wszystkim, dzięki likwidacji cenzury prewencyjnej, stało się możliwie drukowanie tekstów poświęconych tematyce stanowiącej w minionej epoce swoiste tabu. W rezultacie mogły powstać teksty mające na celu wypełnienie tzw. białych plam oraz takie, które dokonywały wprost rewizji mniej lub bardziej fałszywych wykładni wielu ważkich problemów, dotyczących głównie najnowszej historii (np. różne aspekty wojny polsko-bolszewickiej czy polityki II Rzeczypospolitej wobec państw bałtyckich). Bałamutna interpretacja ich bowiem mocno była osadzona w polskiej historiografii i dyskursie naukowym. Ponadto wskutek udostępnienia badaczom licznych, niekiedy całkiem nieeksplorowanych dotąd zespołów archiwalnych pojawiły się w piśmie artykuły, rozprawy i inne materiały, które wprowadzały do obiegu naukowego nieznanne dotąd fakty i ustalenia, wraz z ich obiektywną analizą. Wszystko to wpłynęło niewątpliwie nie tylko na podniesienie rangi naukowej pisma, ale zarazem, w konsekwencji wykorzystania po raz pierwszy oryginalnych i wiarygodnych źródeł, ułatwiało dotarcie odbiorców do prawdy historycznej.

W okresie sprawowania przeze mnie funkcji sekretarza redakcji (choć oczywiście również wcześniej) w „Studiach” prezentowali swój dorobek naukowy przede wszystkim pracownicy Zakładu Dziejów Europy XIX i XX wieku. Główny trzon każdego z tomów naszego rocznika, posiadający jednocześnie największy ciężar gatunkowy edycji, stanowił dział artykułów i rozpraw. Wśród nich drukowano teksty autorstwa zarówno wybitnych historyków o uznanym dorobku naukowym

(m.in. pracownicy Instytutu Historii PAN: prof. prof. Piotr Łossowski, Marek. K. Kamiński, Michał J. Zacharias), jak i adeptów sztuki dziejopisarskiej, którzy publikowali opracowania będące zaczynem przygotowywanych monografii. Trzeba podkreślić, że profil „Studiów” dotyczy głównie historii politycznej Rosji i krajów makroregionu Europy Środkowo-Wschodniej, zarówno w aspekcie wewnętrznym, jak i międzynarodowym, a niekiedy też gospodarki i kultury. Ponadto, problematyka Rosji i państw środkowego wschodu Europy była ukazywana w kontekście dziejowym mocarstw zachodnioeuropejskich oraz Stanów Zjednoczonych i niektórych jeszcze krajów naszego i innych kontynentów.

Wśród wielu cennych tekstów, opublikowanych w naszym piśmie, chciałabym w szczególności wskazać na artykuły poświęcone m.in. relacjom Związku Sowieckiego z państwami Europy Środkowo-Wschodniej (w tym stosunki polsko-sowieckie bądź konflikt Tito-Stalin), dziejom państw bałtyckich, stosunkom Francji z II Rzeczpospolitą czy obejmujące kilka artykułów cykle tematyczne. Jeden z nich dotyczył ewolucji sytuacji wewnątrzpolitycznej komunistycznej federacji Jugosławii. Ta wnikliwa analiza pozwoliła zrozumieć nie tylko skomplikowaną genezę upadku federacyjnego państwa jugosłowiańskiego, ale także – co istotne dla wówczas (tj. w latach 90.) rozgrywających się wydarzeń, których poniekąd byliśmy świadkami – bratobójczej, krwawej wojny na jego gruzach. Inny cykl artykułów, opublikowany w naszym roczniku, dotyczył idei federacji Słowian południowych i prób jej urzeczywistnienia przez przywódców Jugosławii i Bułgarii w latach 1944-1948.

Cenną inicjatywą Redakcji, jaka zrodziła się w połowie lat 90. minionego wieku, było dedykowanie wybitnym dziejopisarzom, zasłużonym na polu badań nad Europą Środkowo-Wschodnią, rocznicowych wydań naszego pisma. Po raz pierwszy zamierzenie to zostało zrealizowane w tomie XXX, opublikowanym w 1995 r., który zadedykowano profesorowi Piotrowi Wandyczowi, amerykańskiemu historykowi polskiego pochodzenia w 70. rocznicę jego urodzin. W tomie tym, obok zaplanowanej porcji materiałów, znalazły się specjalne, okolicznościowe teksty pióra uczniów i kolegów jubilata (Neal Pease’a, M. B. Biskupskiego, A. Ciencialy, H. Bułhaka), omawiające jego imponujący dorobek naukowy, bazujący na badaniach nad dziejami Polski i państw środkowego wschodu Europy, oraz szczegółowa bibliografia prac profesora. Z kolei w tomie XXXI z 1996 r. uczczono jubileusz (70-lecia urodzin) profesora Piotra Łossowskiego. Lecz, przychyłając się do życzenia jubilata, uczyniono to nader skromnie, bo zamieszczając tylko jeden tekst (autorstwa profesora Wiesława Balceraka), charakteryzujący bogaty i wartościowy dorobek profesora, poświęcony dziejom państw bałtyckich, Polski i Rosji oraz bibliografię jego publikacji. Tom XXXII w 1997 r. zadedykowano docentowi dr. hab. Romualdowi Wojnie – długoletniemu sekretarzowi naukowemu „Studiów”, w 65. rocznicę jego urodzin. Omówienie dorobku naukowego jubilata, dotyczące historii Związku Sowieckiego, przedstawił Henryk Bułhak, a opublikowane prace docenta Wojny zestawiała Aleksandra Leinwand. Kontynuując tę tradycję, tom XXXVI z 2001 r. został zadedykowany profesorowi Wiesławowi Balcerakowi. Cenny

dorobek naukowy jubilat, poświęcony polityce zagranicznej II Rzeczypospolitej oraz dziejom Europy Środkowo-Wschodniej, zobrazował profesor Piotr Łossowski. Zasługi profesora Balceraka w dziele rozwoju polskiego szkolnictwa wyższego, jako twórcy Mazowieckiej Wyższej Szkoły Humanistyczno-Pedagogicznej w Łowiczu, omówił dr Bolesław Chmielewski, prorektor tej uczelni. Niżej podpisana zaś ukażała sylwetkę jubilatę jako inicjatora i promotora współpracy historyków Polski i Bułgarii, a także opracowała bibliografię jego prac naukowych. W następnym roku Redakcja „Studiów” wraz z autorami tekstów zadedykowała tom XXXVII doktorowi Aleksandrowi Achmatowiczowi, uznanemu historykowi, autorowi wielu cennych prac monograficznych, artykułów i recenzji z zakresu historii Polski, Rosji i relacji polsko-rosyjskich/sowieckich oraz dr. Henrykowi Bułhakowi, znanemu badaczowi i autorowi licznych opracowań dotyczących stosunków polsko-francuskich, polsko-rumuńskich i polsko-czeskich XX w. i zasłużonemu księgoznawcy – w 70. rocznicę ich urodzin. Charakterystykę dorobku i zestawienie prac opublikowanych obu jubilatów zaprezentował Tadeusz Epsztein. Dowartościowanie w ten sposób tych historyków wynikało z faktu, że, choć nie byli oni etatowymi pracownikami, to jednak wnieśli duży wkład do życia naukowego całego Zakładu Dziejów Europy XIX i XX wieku.

Odnotowując jubileusze zasłużonych dziejopisarzy, związanych ze „Studiami”, uczczone na łamach kilku ich tomów, nie sposób pominąć 40. rocznicę działalności Zakładu Dziejów Europy XIX i XX wieku, jako jednego z ważnych elementów struktury Instytutu Historii PAN. Jubileusz ten, uroczysto celebrowany z udziałem dyrekcji, pracowników i sympatyków, znalazł też stosowne miejsce w tomie XXXIX „Studiów”, wydanym w 2004 roku. Opublikowano w nim m.in. jubileuszowe wystąpienie profesora Piotra Łossowskiego, jako kierownika Zakładu i jednocześnie szefa naszego periodyku, podsumowujące czterdziestoletnie funkcjonowanie Zakładu wraz z refleksjami na temat jego genezy i poszczególnych etapów rozwoju, udokumentowanych w postaci znaczącego i zróżnicowanego dorobku naukowego pracowników. Na temat „Studiów”, jako organu naukowego Zakładu Dziejów Europy XIX i XX wieku, zamieszczono tam także wypowiedź niżej podpisanej. Do kwestii jubileuszu powrócono jeszcze w tomie XLI z 2006 r., gdzie garścią wspomnień o narodzinach i pierwszych numerach „Studiów” podzielił się profesor Łossowski, Tadeusz Epsztein zaś był autorem sprawozdania z uroczystości z okazji 40. rocznicy powstania naszego pisma. Warto podkreślić, że z tej racji, z inicjatywy Daniela Boćkowskiego i jego autorstwa, ukazał się „Przewodnik Bibliograficzny” „Studiów”, edycja niezwykle przydatna dla badaczy zajmujących się historią Europy Środkowo-Wschodniej. „Przewodnik” obejmował wykaz artykułów, rozpraw, przeglądów historiograficznych i artykułów recenzyjnych zestawionych w układzie przedmiotowo-chronologicznym, które zostały opublikowane w naszym piśmie na przestrzeni lat 1965-2005. Ponadto zamieszczono teksty uznanych uczonych: prof. dr hab. Ireny Stawowy-Kawki z Uniwersytetu Jagiellońskiego i prof. dr. hab. Tadeusza Kisielewskiego z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy,

recenzujące nasze pismo z perspektywy minionych czterech dekad jego funkcjonowania, a także zawierające pewne postulaty pod kątem przyszłej działalności.

Skoro mowa o badaczach z innych krajowych ośrodków naukowych, którzy współpracowali ze „Studiami”, to należy przywołać także innych znakomitych historyków, m.in. takich jak profesor Piotr Eberhard, profesor Jerzy Skowronek, profesor Mieczysław Tanty, wszyscy trzej z Uniwersytetu Warszawskiego, profesor Władysław Stępnik z Naczelnej Dyrekcji Archiwów Polskich, profesor Janusz Gruchała z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, profesor Andrzej Nowak z Uniwersytetu Jagiellońskiego, profesor Andrzej Essen z Krakowa, profesor Ewa Orlof z Uniwersytetu Rzeszowskiego. Lista tych historyków jest bardzo długa, toteż nie sposób wszystkich ich w tym miejscu wymienić. Zainteresowanych można odesłać do specjalnego indeksu autorów zawartego w uzupełnionej wersji „Przewodnika”.

Ważną wymowę dla wzbogacenia treści naszego pisma miał też fakt pozyskania do współpracy dziejopisarzy z zagranicy. Mam tu w szczególności na uwadze wybitnego historyka rosyjskiego, profesora Olega Kena z Instytutu Europejskiego w Sankt Petersburgu. Jako jeden z nielicznych badaczy w Rosji, nieulegających presji czynników rządzących i tendencyjnych nurtów w dyskursie naukowym historiografii rosyjskiej, prezentował on rzetelnie wyniki swych badań, dotyczących relacji sowiecko-polskich okresu międzywojennego. Również cenny wkład do dorobku naszego rocznika wniósł profesor Jan Rychlik, uznany historyk czeski z Uniwersytetu Karola w Pradze, którego rozprawa, drukowana w naszym roczniku, przybliżyła polskim czytelnikom genezę, rozwój i zmierzch pojęcia czechosłowakizmu, wzbudzającego spore kontrowersje w piśmiennictwie historycznym w skali europejskiej. Nie bez znaczenia dla podniesienia atrakcyjności treści „Studiów” były również teksty pióra profesor Iskry Baewej, bułgarskiej historyk z Uniwersytetu Klimenta Ochrydzkiego w Sofii, bazujące na ciekawych archiwaliach, wytworzonych przez przywódców Bułgarskiej Partii Komunistycznej i oryginalna interpretacja tych źródeł.

Na podkreślenie zasługuje także istotne rozbudowanie stałej rubryki *Materiały i dokumenty*, wprawdzie wprowadzonej do pisma od samego początku, lecz po 1989 r. publikującej wiele nowych, interesujących tekstów źródłowych wraz z wprowadzeniem, objaśniającymi komentarzami i krytycznymi uwagami. Drukowano też tutaj różne interesujące przyczynki, głównie o charakterze faktograficznym. Natomiast w ramach działu *Polemiki i dyskusje*, pojawiającego się w piśmie okazjonalnie, zamieszczano materiały dotyczące aktualnych spraw kontrowersyjnych w konfrontacji z piśmiennictwem historycznym w Rosji, takich np. jak choćby kwestia jeńców sowieckich z wojny polsko-bolszewickiej z 1920 r. w Polsce czy sprawa liczby wywiezionych Polaków do Związku Sowieckiego w czasie II wojny światowej w latach 1939-1941. Autorzy tych tekstów, publikowanych w owym dziale naszego rocznika, ukazywali tę newralgiczną problematykę *sine ira et studio*, opierając się na wiarygodnych danych i bez oglądania się na tzw. poprawność polityczną. Trzeba bowiem stwierdzić, że w miejsce cenzury prewencyjnej, stojącej w mediach na straży interesów panującego systemu w epoce realnego socjalizmu, obecnie mamy do czy-

nienia z *political correctness*, co sprowadza się do unikania wypowiedzi, które z różnych względów, mogłyby być niewygodne dla wizerunku czynników rządzących.

Wydaje się, że badacze dziejów Europy Środkowo-Wschodniej z pewnością odnotowali niebagatelne korzyści z rubryki poświęconej recenzjom, artykułom recenzyjnym oraz przeglądom bibliograficznym. Teksty te bowiem przynosiły odbiorcom cenne informacje i krytyczne komentarze o stanie prowadzonych badań historycznych, o nowych edycjach źródeł, syntezach i monografiach ukazujących się w Rosji oraz państwach makroregionu środkowego wschodu Europy. Do tego samego kręgu czytelników przede wszystkim zaadresowana jest także rubryka *Życie naukowe*, zestawiająca tematykę poszczególnych posiedzeń naukowych Zakładu Dziejów Europy XIX i XX w. oraz przedstawiająca sprawozdania z licznych konferencji naukowych czy imprez rocznicowych. Celem przybliżenia zaś sylwetek autorów ważniejszych tekstów, począwszy od tomu XXVIII, zamieszczano informacje o ich stopniach bądź tytułach naukowych i placówkach badawczych, które reprezentowali. Natomiast w rubryce *In memoriam* pojawiały się wspomnienia o zmarłych autorach „Studiów” lub historykach związanych z naszym Zakładem.

Podsumowując powyższe wspomnienia i refleksje na temat minionych dwóch dekad mojej posługi redakcyjnej w roczniku „Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, pragnę wyrazić satysfakcję, iż pracując w zespole znakomitych historyków, członków Redakcji i Komitetu Redakcyjnego, w jakiejś mierze wniosłam swój wkład do tego, że periodyk ten stanowi dziś nie tylko w Polsce, ale również za granicą, jedno ze sztandarowych czasopism o wysokiej randze naukowej, poświęconych przeszłości Rosji i państw owego makroregionu. Toteż należy pogratulować obecnej Redakcji, pod egidą prof. prof. Andrzeja Nowaka i Daniela Boćkowskiego, zwiększenia częstotliwości ukazywania czasopisma, które od 2014 r. wydawane jest dwa razy w roku.